

УДК 342.51(477)

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Пилаєва В. М.,

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Стаття присвячена визначенню місця та сутності загальних принципів діяльності органів виконавчої влади в системі принципів діяльності органів виконавчої влади в Україні. Було проаналізовано наукові підходи до класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади. Надана власна класифікація загальних принципів діяльності органів виконавчої влади в Україні. Крім того, в статті знайшли своє відображення головні проблеми сучасної вітчизняної науки та практики правового регулювання загальних принципів діяльності виконавчої влади в Україні.

Ключові слова: загальні принципи, класифікація, система принципів, діяльність органів виконавчої влади, організаційна структура органів виконавчої влади, державне управління, конституційно-правові принципи, принципи адміністративного права, принципи ефективного врядування, «Good Governance».

Аннотация: Статья посвящена определению места и сущности общих принципов деятельности органов исполнительной власти в системе принципов деятельности органов исполнительной власти в Украине. Были проанализированы научные подходы к классификации общих принципов деятельности органов исполнительной власти в Украине. Представлена собственная классификация общих принципов деятельности органов исполнительной власти в Украине. Кроме того, в статье нашли свое отражение главные проблемы современной отечественной науки и практики правового регулирования общих принципов деятельности исполнительной власти в Украине.

Ключевые слова: общие принципы, классификация, система принципов, деятельность органов исполнительной власти, организационная структура органов исполнительной власти, государственное управление, конституционно-правовые принципы, принципы административного права, принципы эффективного управления, «Good Governance».

Annotation: The article deals with the determine the nature and place of the general principles in the system of the activities executive power principles in Ukraine. The scientific approaches to classification of the activities executive power general principles were analyzed. There're presented its own classification of the general principles of the activities executive power in Ukraine. Moreover, in the article were reflected the main problems of modern domestic science and legal regulation practice of the of the activities executive power general principles in Ukraine.

Key words: general principles, classification, system of principles, activities of the executive power, executive authorities organizational structure, public administration, constitutional-legal principles, principles of administrative law, principles of good governance, «Good Governance».

В останні роки на доктринальному та законодавчому рівнях активно обговорюється необхідність оновлення та вдосконалення організації діяльності та функціонування органів виконавчої влади, з метою створення сталої та стабільної системи врядування, яка би діяла згідно з європейськими стандартами. В свою чергу, хотілось би наголосити на неможливості запровадження нової моделі виконавчої влади без наукового перегляду та законодавчого закріплення новітніх положень первинних засад діяльності її органів – принципів, які б відповідали стандартам, що існують у країнах-членах ЄС. Адже, розуміння призначення та теоретичного змісту принципів діяльності органів виконавчої влади є дієвим інструментом підвищення ефективності їх діяльності на практиці.

Principium – у перекладі з латинської означає першоджерело. Про принципи завжди йдеться тоді коли необхідно закласти основу для розвитку певного явища. В свою чергу, розглядаючи принципи діяльності органів виконавчої влади необхідно пам'ятати, що вони існують як складне системне явище, яке має власну внутрішню цілісну структуру, яка включає в себе складні взаємозв'язки, доповнення та взаємозалежність між принципами. За посередництвом цієї системи кожен принцип має власне місце та разом з тим виражає свою

індивідуальність. Система визначає межі, способи та інші прояви конкретної реалізації принципів. Отже, повне розкриття змісту та потенціалу будь-якого принципу діяльності органів виконавчої влади можливо лише в рамках та з урахуванням його системних залежностей.

Відображення системи принципів діяльності органів виконавчої влади здійснюється за посередництвом класифікації. Класифікація (від лат. clasis – розгляд та facere – робити) – особливий випадок застосування поділу понять, що являє собою певну сукупність поділів, яка призначена для постійного використання в будь-якій науці або галузі практичної діяльності [16, с. 207].

Принципи діяльності органів виконавчої влади стали темою досліджень багатьох науковців, таких як Г.В. Атаманчук, В.Б. Аверьянов, А.А. Пухнецька, А.Ф. Мельник, І.В. Патерило, П.О. Баранчик, Т.М. Кравцова, А.В. Солонар, В.Д. Бакуменко, А.А. Коваленко, Д.М. Овсянко, О. Сушинський, Є.Ю. Войтенко, А.В. Квітковська, Д.В. Журавльов та інші. В свою чергу, необхідно зауважити, що до цього часу в науці адміністративного права не сформовано єдиного підходу до класифікації принципів діяльності органів виконавчої влади.

Так наприклад, Д.М. Овсянко класифікує принципи виконавчої влади, виділяючи принципи: верховенства закону, народовладдя, розділення та взаємостимування влади, законності, персональної

відповідальності, гласності, пріоритету та гарантування прав особи, централізації та плановості [14]. Серьогін визначає, що найбільшого поширення набула класифікація принципів публічної влади на загальні та інституційні (спеціальні), конституційні та законодавчі, матеріальні і процесуальні, організаційні і функціональні. До загальних принципів організації та діяльності органів публічної влади автор відносить принцип гуманізму, народовладдя, верховенства права, демократизму, унітаризму, державного суверенітету, поділу влади, законності, гласності, поєднання єдиначальності та колегіальності, оптимальної децентралізації, поєднання виборності і призначуваності, професіоналізму, компетентності, системності і структурованості органів публічної влади, територіальності, підконтрольності, відповідальності за виконання службових обов'язків [8]. Д.В. Журавльов розглядає принципи організації та діяльності центральних органів виконавчої влади та називає конституційно-правові принципи, які прямо передбачені нормами Конституції України та конституційно-правові принципи, які передбачені законами України, що визначають правовий статус окремих центральних органів виконавчої влади України [11, с. 284].

Ще одні українські науковці Т.М. Кравцова та А.В. Солонар розглядаючи публічну адміністрацію, як систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів, наділених адміністративно-управлінськими функціями, визначають принципами публічної адміністрації: верховенство права, законності, відкритості, пропорційності, ефективності, підконтрольності, відповідальності, ієрархічності, демократизму методів та стилю роботи, професійної компетентності, поєднання виборності та призначуваності, плановості, науковості, взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; організаційно-правову зв'язаність діяльності державних органів і посадових осіб [12, с. 523].

В. Б. Авер'янов та А.А. Пухнецька виділяють інституційні (централізація, децентралізація, деконцентрація) та процедурні принципи функціонування виконавчої влади (запити приватних осіб; право приватних осіб бути вислуханими перед прийняттям індивідуальних рішень; право приватних осіб бути залученими до прийняття певних не регуляторних рішень; оплата адміністративних рішень; форма адміністративних рішень; опублікування адміністративних рішень та інші) [5].

В свою чергу, розглядаючи проблеми виділення принципів діяльності публічної адміністрації у вітчизняній правовій доктрині І.В. Патеріло виділяє надсистемні принципи (принцип верховенства права, юридичної вищості закону) та системні принципи (належності, відкритості та прозорості, відповідальності, ефективності, орієнтації на консенсус та підзвітності) [15, с. 21].

Наявність багатьох підходів до визначення видів загальних принципів виконавчої влади та, як наслідок, відсутність в правовій науці єдиної системи цих принципів, спричиняє в свою чергу виникнення

великої кількості суперечностей у законодавстві, яке регулює засади діяльності виконавчої влади. На сьогоднішній день, кожен окремий нормативно-правовий акт, який регулює правове становище конкретної ланки системи виконавчої влади в Україні надає власний перелік принципів діяльності кожного органу виконавчої влади окремо.

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» діяльність Уряду ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» визначає, що діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» надає третю класифікацію принципів та зазначає, що місцеві державні адміністрації діють на засадах: відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; верховенства права; законності; пріоритетності прав людини; гласності; поєднання державних і місцевих інтересів.

В теорії права існує два підходи до розуміння питання вираження принципів права: пряме відображення їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права із змісту нормативно-правових приписів (змістове закріплення). Визначивши специфіку способу закріплення принципів діяльності органів виконавчої влади у законодавстві, ми будемо виходити саме із змістовного закріплення цих принципів, оскільки, на жаль, текстуально в нормах чинного законодавства вони закріплені по різному.

Першочерговим кроком на шляху до класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади в Україні, є з'ясування місця цих принципів в єдиній системі всіх принципів діяльності органів виконавчої влади. Проаналізувавши думки вчених хотілось би відмітити, що на сьогоднішній день переважна більшість науковців, надаючи класифікацію принципів діяльності органів виконавчої влади, роблять це не сформувавши послідовної системи їх класифікації, що в свою чергу не дає можливості відобразити всі існуючі взаємозв'язки та взаємообумовленості між принципами та призводить до колізій при визначенні змісту кожного окремо взятого принципу в системі.

Враховуючи суперечливість норм законодавства, яке регулює основи діяльності органів виконавчої влади та закріплює правовий статус її окремих органів та існування наукового плюралізму поглядів вітчизняних науковців на класифікацію принципів діяльності органів виконавчої влади, а також враховуючи тенденції до формулювання класифікації даних принципів без системного аналізу значення та функціональної спрямованості кожного принципу окремо, ми виходимо з того, що, первинна класифікація принципів діяльності органів виконавчої влади має відображати єдину ієрархічну системну побудову основ діяльності цих органів на трьох рівнях:

- загальний, який формується виходячи із класифікації загальних принципів права, конституційно-правових принципів, принципи адміністративного права, європейських стандартів державної адміністрації та принципів державного управління;

- спеціальний, який формується за посередництвом принципів, які використовуються при аналіз правових інститутів системи виконавчої влади, вони утворюють самостійну ланку в системі класифікації принципів діяльності органів виконавчої влади;

- окремих, що в свою чергу регулює функціонування окремих елементів спеціального режимного порядку кожної форми діяльності органів виконавчої влади.

Загальні принципи діяльності органів виконавчої влади є концентрованим виразом найбільш суттєвих рис і цінностей, притаманних всім або переважній більшості форм діяльності органів виконавчої влади. Значення цих принципів розкривається в тому, що вони сприяють розумінню та подальшому вдосконаленню як виконавчої влади, так і самого адміністративного права, системи адміністративного законодавства, механізму адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, правотворчої діяльності, зміцненню законності тощо.

Надаючи класифікацію загальних принципів діяльності органів виконавчої влади, важливо наголосити на відсутності в науковій літературі розмежування загальних принципів організації та загальних принципів діяльності органів виконавчої влади. Найчастіше, мова йде про об'єднання та спільне висвітлення категорій загальних принципів організації та діяльності органів виконавчої влади, що призводить до часткового ототожнення цих двох понять. На нашу думку, первинну основу системи загальних принципів виконавчої влади в Україні має складати їх класифікація за цільовим призначенням або спрямованістю змісту на принципи організації та принципи діяльності органів виконавчої влади. Виділення даної класифікації обумовлено правовою сутністю діяльності органів виконавчої влади в Україні та розгалуженою сферою діяльності її органів.

Необхідно пам'ятати, що діяльність органів виконавчої влади – це сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконують її суб'єктами та інституціями на основі закону та в межах, визначених законами для досягнення, покладених на виконавчу владу завдань Конституцією та Законами України.

В свою чергу, В. Б. Авер'янов зазначав, що, аналізуючи структуру органу управління, варто говорити про склад його структурних підрозділів, систему структурних зв'язків, порядок розподілу між структурними підрозділами завдань, повноважень і відповідальності [4, с. 77]. Організаційна структура державного управління - це компонент системи державного управління, зумовлений її суспільно-політичною природою, соціально-функціональною роллю, цілями і змістом, який об'єднує в собі певну сукупність державних організацій, їх персонал, матеріальні та інформаційні ресурси, що виділяються і витрачаються суспільством на формування та реалізацію державно-управлінських впливів і

підтримання життєздатності самого суб'єкта управління [17, с. 13].

Отже, розглядаючи діяльність органів виконавчої влади як сукупність повноважень і функцій щодо управління державою, а організацію виконавчої влади, як склад її структурних підрозділів, систему структурних зв'язків, порядок розподілу між структурними підрозділами завдань, повноважень і відповідальності, ми розрізняємо загальні принципи діяльності та загальні принципи організації органів виконавчої влади.

Під організаційними принципами ми розуміємо загальні принципи, які сприяють створенню належних умов здійснення виконавчої влади як організаційної структури, яка реалізується за посередництвом ієрархічно-побудованої системи органів виконавчої влади. Відповідно до Енциклопедії державного управління, принципами організації виконавчої влади – є певні положення, правила, сформульовані на основі пізнання законів чи закономірностей, дотримання яких сприяє доцільній організації виконавчої влади. Серед них ключове значення мають такі: пріоритетність законодавчої регламентації функцій, повноважень та порядку діяльності органів виконавчої влади; незалежність здійснення функцій та повноважень виконавчої влади від органів законодавчої і судової влади у межах, визначених конституцією і законами країни; запровадження механізму контролю за функціонуванням виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської та прямої демократії, передбачаючи, що вищі посади в ключових органах виконавчої влади є політичними посадами та інші [10]. На нашу думку до принципів організації виконавчої влади необхідно також віднести принципи: поєднання централізації та децентралізації, виборності та призначуваності, колегіальності та єдиноначальності, лінійно-функціональний та територіально-галузевий принципи.

У свою чергу загальні принципи діяльності виконавчих органів (функціональні принципи) – це основні засади, на яких має здійснюватися виконавча влада в державі. Принципи організації та принципи діяльності виконавчої влади безумовно пов'язані між собою, але як влучно відмічає Т.Н. Добровольська, в кожному з цих начал є як і організаційні, так і процесуальні елементи, але в одних на першому плані виступає організаційна, а в інших – функціональна сторона [9, с. 13].

Окрім класифікації за критерієм цільового призначення або спрямованості змісту принципів, загальні принципи діяльності органів виконавчої влади поділяються на види за характером нормативного джерела, в якому вони закріплені: в міжнародних та внутрішньодержавних деклараціях, в конституціях, в поточному законодавстві.

З поміж цього, визначальний критерій класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади, на нашу думку, становить класифікація в залежності від первинного джерела, за посередництвом якого простежується теорія виникнення того чи іншого принципу. Так, загальні принципи діяльності органів виконавчої влади в Україні формуються під регулятивним впливом норм та приписів: загальних принципів права; конституційно-правових принципів; принципів

адміністративного права, принципів державного управління та принципів і стандартів права Європейського Союзу.

Принципи загального порядку перш за все беруть свої витoki із загальних вимог та засад загальної теорії права, адже, принципи права виступають загальними вимогами до суспільних відносин і їх учасників, є вихідними керівними засади, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи.

З іншого боку, враховуючи, що основоположну роль в регулюванні суспільних відносин, які складаються з приводу реалізації органами виконавчої влади своїх функцій та компетенції виконує Конституція України, як Основний Закон в державі, наступним масивом принципів, які становлять підґрунтя для здійснення класифікації загальних принципів діяльності органів виконавчої влади, виступають конституційно-правові принципи. До таких конституційно-правових принципів, ми відносимо, по-перше, принципи, що декларують загальнолюдські цінності (проголошення утвердження і забезпечення прав і свобод людини головним обов'язком держави, життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканості і безпеки людини найвищою соціальною цінністю; визнання всіх людей вільними і рівними у своїй гідності та правах) та, по-друге, принципи, що декларують побудову державної влади (визнання народу єдиним джерелом влади в Україні; проголошення принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову) [7].

Щодо взаємозв'язку загальних принципів діяльності органів виконавчої влади та принципів адміністративного права, необхідно відмітити, що останні, для органів виконавчої влади як частини публічної адміністрації відіграють як роль основного регулятора їх поведінки (дій та рішень), не відрізняючись від, так би мовити, від звичайного нормативного акта, так і додаткового критерію перевірки законності (правомірності) їх дій чи рішень.

Визначаючи взаємозв'язок загальних принципів діяльності виконавчої гілки влади та принципів державного управління, ми виходимо з того, що безпосереднім предметом його регулювання виступає державна влада взагалі. В свою чергу, необхідно враховувати, що вітчизняна наука досі тяжіє до ототожнення принципів виконавчої влади з принципами державного управління. Хотілось би зауважити, що будучи гілкою єдиної державної влади виконавча влада не може ототожнюватися з конкретним видом державної діяльності та формами її реалізації. Разом з тим, необхідно пам'ятати, що виконавча влада відіграє провідну роль в реалізації управлінських функцій в державі, а державне управління, в окремих випадках, може бути розглянуто як форма практичної реалізації виконавчої влади. Але, якщо ставити за мету відображення усього комплексу форм діяльності органів виконавчої влади, обмеження її лише сферою державного управління є недопустимим. У свою чергу, принципи державного управління відображають суть управлінської та виконавчо-розпорядчої діяльності, а отже опосередковано формують основні підвалини

правового режиму виконавчої діяльності усіх органів державної влади в країні. Отже, ми приходимо до висновку, що принципи державного управління безумовно здійснюють регулятивно-правовий вплив на формування загальних принципів діяльності органів виконавчої влади та співвідносяться з ними, як загальне та спеціальне.

Крім того, враховуючи поступову модернізацію органів виконавчої влади в нашій країні, яка направлена на наближення системи управління та норм законодавства до стандартів та вимог Європейського Союзу, обов'язковими до врахування виступають європейські стандарти формування основ діяльності, як державної адміністрації загалом, так і органів виконавчої влади окремо. Так, одним з головних критеріїв приєднання до ЄС, які висувуються до країн-кандидатів є адаптація до *acquis communautaire* (або спільного надбання). В свою чергу, принципи діяльності органів виконавчої влади в праві ЄС закріплені головним чином за посередництвом загальних принципів права ЄС та норм законодавства, схваленого на виконання Договорів ЄС, яким закріплено систему принципів ефективного врядування – «Good Governance».

Підсумовуючи хотілось би відмітити, що класифікуючи загальні принципи діяльності органів виконавчої влади за основу нами було взято аналіз понять виконавчої діяльності та державного управління; сутності, значення, поліфункціональної природи діяльності органів виконавчої влади та особливості їх організаційної структури; категорій загальних принципів права, конституційно-правових принципів, принципів адміністративного права, принципів державного управління та європейських принципів належного врядування. Таким чином, здійснюючи запозичення основоположних засад із загальної теорії права, конституційного та адміністративного права, теорії державного управління та європейських стандартів, систему загальних принципів діяльності органів виконавчої влади становлять принципи: верховенства права, законності, пріоритету прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, пропорційності, транспарентності, підконтрольності, правової визначеності, відповідальності, ефективності та професіоналізму. Разом з тим, необхідно пам'ятати, що виконавча влада сьогодні перебуває в умовах транзитної системи державного устрою та впливу реформаторських перетворень, які направлені на демократизацію виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління, в силу цього визначений нами перелік загальних принципів не є вичерпним та має постійно оновлюватись з метою забезпечення сталого розвитку та відповідності європейським стандартам в галузі виконавчої діяльності.

На останок, зазначаємо, що враховуючи безумовну значимість загальних принципів діяльності органів виконавчої влади для реагування на сучасні виклики необхідності розвитку громадянського суспільства та правової, демократичної, соціальної держави в Україні, важливим видається визначення та поступове вирішення головних проблеми сучасної вітчизняної науки та практики правового регулювання принципів виконавчої влади, серед яких ми виділяємо:

- відсутність єдиного підходу до розуміння сутності та видів принципів виконавчої влади на рівні доктрини вітчизняного права;

- превалювання наукового підходу до класифікації принципів діяльності виконавчої влади без системного аналізу значення та функціональної спрямованості кожного принципу окремо, що призводить до нехтування всіх необхідних системних зв'язків між принципами та, як наслідок, неповноцінного відображення та прогалин в правовому регулюванні основ діяльності органів виконавчої влади;

- не врахування в науковій літературі необхідності проведення межі між організаційною структурою та функціональною направленістю органів виконавчої влади, що призводить до об'єднання принципів їх організації та принципів її діяльності і, як висновок, не дозволяє повною мірою відобразити призначення кожного з цих груп принципів;

- тяжіння вітчизняної правової науки до ототожнення принципів виконавчої влади з принципами державного управління, що є пережитком радянської системи командно-адміністративних відносин та гальмує сучасний розвиток та реформування як сфери державного управління, так і системи виконавчої влади у напрямку підвищення легітимності та ефективності державної влади в суспільстві;

- суперечливість норм законодавства, яке регулює основи діяльності органів виконавчої влади та закріплює правовий статус її окремих органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Кабінет Міністрів України: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

4. Аверьянов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления / Вадим Борисович Аверьянов. – К. : Наук. думка, 1979. – 150 с.

5. Авер'янов В. Б., Пухнецька А.А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів / В.Б. Авер'янов, А.А. Пухтецька // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 110-117.

6. Атаманчук, Г. В. Теория государственного управления : учебник / Г.В. Атаманчук. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 525с.

7. Бринцев В. Застосування та інтерпретація стандартів (принципів) правової держави в конституційному судочинстві / В. Бринцев, І. Андрюшенко // Вісн. Конституційного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 67-77.

8. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдырев, В. О. Величко та ін. ; за ред. С. Г. Серьогіної. – 2-ге вид. переробл. та доповн. – Х.: Право, 2011. – 360 с.

9. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса / Т.Н. Добровольская. – М.: «Юридическая литература», 1971. – 254 с.

10. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

11. Журавльов Д.В. Правові форми діяльності центральних органів виконавчої влади України / Д.В. Журавльов // Публічне право. – 2013. – № 1 (9). – С. 89.

12. Кравцова Т. М., Солонар А. В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 522–525.

13. Общая теория управления. – М., 1994. – С. 166-187.

14. Овсянко Д.М. Административное право: учебное пособие. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Юристь. – 2000. – 468 с.

15. Патерило І.В. Проблеми виділення принципів діяльності публічної адміністрації у вітчизняній правовій доктрині / І.В. Парило // Науковий вісник Херсонського державного університету / Серія Юридичні науки: Вип. 6-1. – Том №3. – 2014. – С. 18-21.

16. Розенталь М.М. Философский словарь. – М.: Изд. пол. лит. 1968. – С.431

17. Савченко Н. В. Організаційна структура державного управління. Роль та місце Державної служби зайнятості України в системі органів державної влади: Навч.-метод. розробка. – К.: ПК ДСЗУ. – 2013. – 31 с.